

Økt velstand og engelsk import på 1700-tallet

– en tallerken forteller

av Geir Thomas Risåsen

I 1911 ble en storstue fra Strømmen i Arendal innkjøpt av Norsk Folkemuseum. Samme år kom museet i besittelse av en tilsynelatende unnselig tallerken. Den er svært slitt, har vært knust og deretter limt. Tallerkenen er fra slutten av 1700-tallet og er av glasert kremfarget engelsk stentøy, såkalt creamware også kalt Queen's Ware. Hva som gjør tallerken spesiell er at bestillerens trykte initialer danner tallerkenenes hoveddekorasjon. Initialene KN står for Knud Nordberg, daværende eier av nevnte storstue. Både rommet og tallerkenen vil inngå i utstillingen som åpner i 2019.

FRA EN DØDSBOAUKSJON I 1810

I 1810 gikk dødsboet etter Knud Nordberg (1752–1810) under hammeren. Nordberg hadde vært skipper og borger av Arendal. Han og hustruen Dorthe Christiane født Hirschholm (1761–1806) bodde på gården Vestre eller Store Strømsbu, på strandstedet Strømmen i Arendal.

Nordberg hadde kjøpt eiendommen etter sin far i 1779. Ekteparet var barnløse. Folketellingen i 1801 omtaler Nordberg som «skipper og har lidte jordebrug». Her leser vi videre at ekteparet hadde tatt til seg pleiesønnen Knud Jens Knudsen (12 år) og niesen Helene Hirschholm (21 år). I tillegg besto husholdningen i 1801 av den 23 år gamle tjenestepiken Serine Christine Jonsdatter.

Niesen Helene Hirschholm arvet en rekke gjenstander etter sin onkel og tante. Hun kjøpte dessuten gården etter onkelens død i 1810. Hjemmets øvrige innbo ble solgt på dødsboauksjon. Skiftet og auksjonsprotokollen etter Knud Nordberg tegner bilde av et velstående og velutstyrt borgerhjem, hvor hele 602 objekter gikk under hammeren. Blant disse 602 omtalte gjenstandene er det spesielt et forhold vi skal merke oss; nemlig den store mengden av importerte gjenstander. Dette gjelder ikke minst mahognimøbler, porselen, sengetøy, sølvplett og stentøy.

Mahognimøbler og mahognigjenstander i Norge på denne tiden var i all hovedsak produsert i København eller de var britisk import. I boet omtales et «mahognie theeskrin med

Knud Norbys storstue gjenreist i Folkemuseets tidligere bysamling. Folkemuseet lot rommets veggpaneler og tak lute ned for å vise hvordan umalte 1700-talls interiører kunne se ut. I hjørneskapet oppbevarte Nordberg sine vin- og drammeglass, foruten et «rødblommet Stentøy» kaffeservice. Foto: Norsk Folkemuseum.



En slitt og tilsynelatende unnselig tallerken som allikevel bærer en viktig historie. Tallerkenen fra omkring 1780 er på baksiden stemplet Wedgewood. Initialene KN står for Knud Nordby som den gang var eier av storstuen fra Strømmen i Arendal, det ene av de historiske interiørene som blir vist i utstillingen som åpner i 2019. Foto: Norsk Folkemuseum.

tilhørende øse av sølv», et «nattbordspejle af mahognie med 2 skuffer under», en «mahognie vaskevands stoel med steenfad og kande», et «skatoll af mahognie med 4 skuffer og beslag laasferdig», et «speile i mahognie ramme med forgyldning», en «mahognie dæcketøis bakke (les serveringsbrett)», en «kikkert: mahognie», et «mahognie tegnebord», to «mahognie spillebord med grønt klæde», et «brøstfærdigt mahognie bræt» og et «Otedagers Sang uhr i Mahognie ramme/ casse».

Det meste av tidens porselen var import fra Kina eller det var produsert ved Den kongelige danske porselensfabrikk i København (grunnlagt 1775). Alternativt kunne det være import fra tyske områder eller fra Frankrike. I boet etter Nordberg omtales et porselenskrus med sølvlokk, et dusin (dvs. 12 stk.) «Porcelain Coffekopper», to dusin (24 stk.) tekopper, to porselensboller, fem blå og hvite porselenskontorkopper samt seks flate porselenstallerkener.

AV BRITISK OPPHAV

I tillegg inneholdt boet en rekke gjenstander av britisk opphav. Sjøfarten og særlig trelasteksporten til England var en viktig

I dag vet vi at innredningen alltid har vært malt. Det ene veggpanelet som ikke ble lutet viser at rommet opprinnelig hadde marmorert brystpanel med ensfargede grønne malte fyllingspanel over. Rommet fikk ny fargesetting med malt dekor omkring 1800, fortsatt med marmorert brystpanel men der veggfeltene ble malt gulhvite med malte draperier. Foto: Norsk Folkemuseum.





Hovedbygningen på Vestre eller Store Strømsbu ble revet i 1963. Eksteriøret sto uendret fra midten av 1700-tallet.
Foto: Norsk Folkemuseum.

bærebjelke i Norsk økonomi i annen halvdel av 1700-tallet. Denne lukrative handelen førte til en oppgangstid for våre kystbyer og ladesteder. Det var situasjonen for Arendal, som fikk bystatus i 1723. Sjøfarten var byens fremste næring og særlig var det handelsmenn, redere og skippere som Knud Nordberg, som slo seg opp. Mange av de lokale aktørene – Nordberg inkludert – reiste til utlandet hvor de oppholdt seg i europeiske storbyer i kortere eller lengre perioder. Derfor er det ikke overraskende at det i boet omtales «9 st engelske shilling og 2 st sih penie» samt bøkene «Lord Nielsens momoirs paa engelsk» og «En samling med Wollf om den danske kjerke: London».

Den utstrakte handelen gjorde verden mindre. Varene menn som Nordberg brakte med seg hjem enten for salg eller til eget forbruk vitner om tidens utstrakte vareflyt og ikke minst en økende velstand i form av et økende luksusforbruk. Tollbøkene bekrefter at Knud Nordberg med sitt skip «Ebenetzer» vanligvis satte kurs for London. Av boet fremgår det at en rekke gjenstander var engelsk import, sannsynligvis brakt hjem på eget skip.

Det er særlig tre gjenstandsgrupper omtalt i skiftet som var av engelsk opphav og der Storbritannia var storeksporthør til det øvrige Europa og USA. Det ene var tekstiler fra den blomstrende engelske tekstilindustrien, det andre var gjenstander av sølvplett hvor britene inntok en nøkkelrolle og det tredje var stentøy. Britenes creamware eller Quen's Ware holdt høy kvalitet, var solid, var langt rimeligere enn porselen og ble raskt en etterspurt vare i hele den vestlige verden.

Av tekstiler importert fra England omtales i Nordlis bo «1 par fine engelske lærreds pudewahr no 44» og «1 par fine engl lærredslagen». Mengden av importere britiske tekstiler i boet har etter all sannsynlighet vært vesentlig større, uten at det lar seg lese ut av auksjonskatalogen.

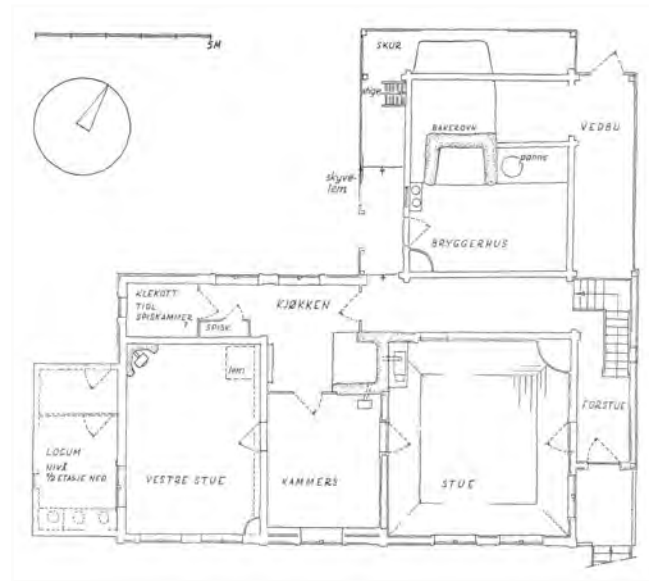
Engelsk plett var noe nytt og ettertraktet på slutten av 1700-tallet. Det var særlig Sheffield plett som inntok det britiske

og europeiske markedet. Briten Thomas Boulsover oppdaget i 1743 at kobber og sølv smeltet sammen ga et sterkt materiale. På bakgrunn av dette utviklet han en teknikk ved å legge et tynt lag av sølv over en kjerne av kobber, for så å smelte dette sammen. Denne metoden kalt «double sandwich» er hva ettertiden kjenner som Sheffield plett. Ettersom engelsk plett var langt rimeligere enn sølv og der betrakteren ikke kunne se forskjell uten å studere stemplene ble dette en svært ettertraktet vare som også fant veien til Nordberg og hans hustru. I boet omtales en «opsats af plait med 5 flasker» og en «1 plaitterd menage med 5 flasker». Begge disse var etter beskrivelsen å dømme såkalte platmenage, dvs. bordoppsatser med krydder-beholdere til olje, eddik, sennep, salt og pepper. I tillegg omtales 24 «plaitterede» sortskafte kniver «med forskiærskniver» foruten to «plaitterede glas salt kar med blaat glas».

Den tredje gjenstandsgruppen er creamware som betegner glasert lyst kremfarget steingods. Denne type stentøy ble utviklet av pottemakerne i Staffordshire i England omkring 1740 og videreutviklet av den unge Josiah Wedgewood. Han fikk sin første bestilling fra dronning Charlotte av Storbritannia i 1765 og fikk dermed tillatelse til å bruke betegnelsen «Queen's ware» på sine produkter. I 1768 satte han i gang produksjon i stor målestokk. Omkring 1780 gikk hele 80 % av Wedgewoods betydelige produksjon til eksport til Europa.

CREAMWARE OG QUEEN'S WARE

Men så til Folkemuseets tallerken. Den representerer den store mengden engelsk steingods som ble eksportert til Europa og USA i løpet av siste halvdel av 1700-tallet. Tallerkenen er liten og har en diameter på kun 20 cm. Den er utført i såkalt creamware dekorert med sort oljetrykk. Tallerken har firmamerket Wedgewood diskret stemplet på baksiden. Tallerkenens utforming med bølgekant langs fanen (kanten rundt) er typisk for rokokkostilens myke formspråk og vi kjenner den også igjen



Planskisse av første etasje viser værelsene omtalt i teksten. Stuen i teksten kalt storstuen ble innkjøpt av Norsk Folkemuseum i 1911 og vil inngå i den nye utstillingen som åpner i 2019. Kjøkkenkammeret er kalt kammers på tegningen. Dagligstuen er kalt vestre stue på tegningen. Plantegning fra 1968 av arkitekt Arne Berg. Norsk Folkemuseum.

på tidens tinntallerkener. Det samme gjelder de seks stiliserte grenene med blomster som er fordelt rundt fanen. Midtmotivet i bunnen av tallerkenen er Knud Nordbergs initialer KN i en rokokkoinnramning. Dekoren er masseprodusert i en oljetrykkteknikk utviklet omkring 1750 for overføring av mønstre til stentøy.

Sammenlignet med andre Wedgewood bestillinger fra tiden er det rent stilmessig naturlig å datere tallerkenen til sent 1770 eller tidlig 1780. Tallerkenen må opprinnelig ha vært del av et større middagsservise som Knud Nordberg har bestilt på en av sine mange reiser til England. Ettersom salen i boligens annen etasje og storstuen på Norsk Folkemuseum var husets to største og mest representative værelser må det ha vært i disse rommene serviset har vært i bruk ved større anledninger.

Serviser prydet med bestillers initialer var en populær vare og en rekke slike serviser fant veien til Norge. Til sammenligning bestilte den rike storkjøpmann og trelasthandler Jacob Cudrio fra Langesund et beslektet middagsservise i engelsk creamware antagelig i forbindelse med sitt bryllup med Johanne Margarethe Blom i 1777. Også dette serviset er merket Wedgewood. Deler av serviset er i dag spredd i museumssamlinger og hos privatpersoner. Hver enkelt del er merket med brudeparets initialer JC og MB.

I SKUFFER OG SKAP

Avslutningsvis skal vi ta et siste dykk i auksjonskatalogen etter Knud Nordberg. Som forventet inneholder oppramsingen av gjenstander en stor mengde stentøy. Selv om det ikke fremgår av listene at dette er import fra Storbritannia, så er det allikevel mest sannsynlig.

Kjøkkenkammeret inneholdt blant annet en «opsats af hvid steen med blaae kanter», mens følgende gjenstander kan ha vært deler av et større middagsservise. Her omtales åtte «frugtkurver med fødder», fire «Tærriner med føder og laag», to «sauceskaaler», 16 «større og mindre fade», to «fiske bun-



Wedgewoodtallerken fra et stort middagsservise anskaffet i anledning Jacob Cudrios og Johanne Margrethe Bloms bryllup i 1777. Foto: Nasjonalmuseet.

der» (dvs. rist til fatene når de ble brukt som fiskefat), tre «dybe fader med laag», 36 «dybe tallerckener», 178 «stk ditto» flate tallerkener og 24 «asihetter». Det overraskende store antall tallerkener forteller at serviset etter tidens skikk var innkjøpt for servering på såkalt fransk maner, der festmåltidet var oppdelt i flere serveringer som hver inneholdt et større antall retter. Hver gang en servering ble erstattet med en ny servering fikk gjestene nye tallerkener. I tillegg til disse servisedelene inneholdt kjøkkenkammeret to «stk høye steenstager» foruten en mengde annet av andre materialer.

Av annet stentøy ble det i storstuen (rommet som nå er på Folkemuseet) oppbevart et «sett rødblommet Steentøi bestaaende af en caffekande med fod, en thekande, en spylkom, en sukkerbolle med laag, en flødekande, 12 par smaae kopper og 12 kruser». Videre nevnes et «sætt finere ditto bestaaende af 2 coffekander, 2 theekander, 2 sukkerboller med laag, 3 Spøllboller, 2 theedaaser, 2 flødekander, 2 dusin 3 par kopper (dvs. 27 stk), «1 rundt ashiettefad med laag».

I tillegg inneholdt spiskammeret 28 «dybe hvide steen tallerkener», tre «st ovale hvide flade steen fad», to «hvide dybe steen fad», tre «brøstfælige ditto», et «gaml ovalt steenfad med laag», en «brøstfællig guul tarin med laag» og en «steen vaskevands bolle med muge».

Auksjonskatalogens skjematisk oppramsing av de ulike gjenstander gjør at det ikke er mulig å identifisere museets tallerken blant disse. Vi må derfor nøye oss med å anta. Selv om tellerkenen er slitt og preget av tidens tann er det liten tvil om at den engang må ha inngått i et stort og kostbart servise. Mye av stentøyet omtalt i spiskammeret var skadet, noe som tyder på at det var i hyppig eller daglig bruk. Stemmer antagelsen om at mye av stentøyet i kjøkkenkammeret har tilhørt et større middagsservise så er sjansen stor for at Folkemuseets tallerken er en av de 24 asjettene som omtales. Mer enn en antagelse kan det ikke bli, men muligheten er der.

Geir Thomas Risåsen er kunsthistoriker og konservator i Kulturhistorisk seksjon ved Norsk Folkemuseum.